

Якобаш А. О.,
кандидат філологічних наук,
асистент кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

МОТИВАЦІЙНИЙ АСПЕКТ ТА РОЛЬ КОНТЕКСТУ У «ХУДОЖНІЙ» КОМУНІКАЦІЇ

Анотація. Статтю присвячено відображенню авторської мотивації у прагматичній характеристиці тексту, визначенні зв'язку прагматичного й семантичного аспектів та ролі контексту в «художній» комунікації. Аналізуючи текст як продукт творчої діяльності особистості, обмеженої певними соціальними й літературними стандартами, приналежністю до конкретної історичної епохи й дотриманням нею моди (певних правил), а також низки інших, безумовно, релевантних для адекватного сприйняття художнього твору факторів, ми виходимо з того, що лінгвістичний аналіз тексту передбачає, перш за все, аналіз його вербальних компонентів і суто лінгвістичного контексту. Розгляд особливостей художнього тексту в контексті поняття мовної особистості передбачає вивчення низки питань, де важливим є аналіз феномена мовної особистості і, зокрема, її мотивації, яка може бути опосередковано співвіднесена з прагматичними характеристиками продукowanego нею тексту. Базовою тезою для подальшого дослідження вважаємо тезу про взаємозв'язок експресивного, стилістико-синтаксичного і прагматичного аспектів художнього тексту. Мотиваційний рівень є домінуючим у стратифікаційній моделі мовної особистості, оскільки саме він виявляє мотиви і цілі, що рухають розвиток мовної особистості, керують її текстотворенням і, насамкінець, визначають ієрархію смислів і цінностей в її картині світу.

Семантичний аналіз тексту виявляється набагато складнішим, ніж аналіз значень слів і речень, з яких він складається, і передбачає зворотній шлях – від значення тексту – до значення слова чи речення. Елементи контексту є об'єктом пильної уваги у стилістиці і прагмалінгвістиці, а також долучаються до низки факторів, що детермінують поняття „стиль”. Процес адекватного сприйняття художнього тексту передбачає одночасне врахування всіх названих вище факторів: аналіз семантики синтаксичних одиниць та їх ситуативних конотацій, а також тих відношень, у які вони вступають у процесі створення тексту, виходячи з контекстних умов, у яких відбувається спілкування, врахування їх прагматичних функцій, нерозривно переплечених із комунікативними інтенціями автора тексту.

Ключові слова: прагматичний аспект, семантичний аспект, мовна особистість, художня комунікація, контекст, експресивність.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Дослідники тексту, теорії дискурсу, комунікативної лінгвістики, експресивної стилістики досить часто – і справедливо – цитують висновок стародавніх мислителів про те, що текст – це особливим чином організована машина, призначена для обробки свідомості читача/слухача. Загальновідомим і загальновизначним є вплив друкованого слова, усного виступу, художнього/

публіцистичного/наукового тексту на свідомість людини. Цим можна пояснити постійний інтерес до риторики, правил ораторського мистецтва, теорії комунікації й теорії мовленнєвих актів, а також посилену увагу мовознавців до особливостей будови тексту, які відображають характер мовної особистості творця цього тексту, адже за кожним текстом стоїть мовна особистість його творця, а слово чи знак, який його замінює, і є самою людиною.

Такий підхід до проблеми відкриває дорогу актуальним і перспективним науковим пошукам, актуальним, – у першу чергу, – коли йдеться про основні поняття експресивного синтаксису і стилістики й таку базову категорію, якою є категорія експресивності.

У процесі комунікації мовець здебільшого не обмежується передачею тільки предметно-логічної інформації. На предметно-логічну інформацію накладається „інформація іншого плану” (І. В. Арнольд). Особливо яскраво це явище можна помітити при аналізі художнього тексту, де три основні функції мови – передача інформації, вираження експресивного й евокативного – злиті воедино, суміщені. Зауважимо при цьому, що перше призначення мови – формувати судження, друге – відображати стан свідомості мовця, третє стосується прагматики: здійснення впливу, надання оцінки, реалізація авторських інтенцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми. Важливість вивчення функціонального аспекту мови для побудови адекватної теорії авторського стилю зацікавлено у працях багатьох лінгвістів, починаючи з Ш. Баллі, який уперше пов'язав конотацію і денотацію з подвійною функцією мови – об'єктивною, поняттєво-логічною, з одного боку, й суб'єктивною, афективною, з іншого (див. праці І. Б. Морозова, І. А. Бехти, А. П. Мартинюк та ін.).

М. Хеллідей висунув концепцію трьох базових функцій мови – концептуальної (що містить емпіричну й логічну підфункції), оцінно-комунікативної (вміщує експресивну та конотативну) і текстової [1, с. 117].

Виокремлення текстової функції пов'язано з особливим статусом тексту, який, згідно з Хеллідеєм, є основною, оперативною одиницею мови: „саме текст, а не якесь суперречення, є релевантною одиницею стилістичних досліджень” [1, с. 121].

Аналізуючи текст як продукт творчої діяльності особистості, обмеженої певними соціальними й літературними стандартами, приналежністю до конкретної історичної епохи й дотриманням нею моди (певних правил), а також низки інших, безумовно, релевантних для адекватного сприйняття художнього твору факторів, ми виходимо з того, що лінгвістичний аналіз тексту передбачає, перш за все, аналіз його вербальних компонентів і суто лінгвістичного контексту. Нам імпонує

у цьому плані позиція Г. В. Колшанського, який вважає, що додавання культурних, соціальних, історичних, естетичних та інших моментів до самого поняття лінгвістичного контексту „практично стирає межу між мовою, її внутрішньою системою та структурою і тим змістом, який проектується на реальний світ за допомогою мовних засобів” [2, с. 38].

Аналогічну думку висловлює П. Гіро: „Витоки твору потрібно шукати у ньому самому – у мові, яка є його субстанцією і аналіз якої повинен відтворити процес написання твору, що перевтілює життя у слово” [3, с. 46].

Розгляд особливостей художнього тексту в контексті поняття мовної особистості передбачає вивчення низки питань, де важливим є аналіз феномена мовної особистості і, зокрема, її мотивації, яка може бути опосередковано співвіднесена з прагматичними характеристиками продукованого нею тексту.

Поняття мовної особистості, будучи багатоаспектним і комплексним поняттям, на сьогодні ще не отримало однозначного трактування в лінгвістиці. Не викликає сумніву те, що існує певна кількість факторів, здатних здійснити вплив на її формування і релевантних у процесі її аналізу й опису. У зв'язку з цим необхідно враховувати, що дати вичерпну характеристику стилетвірних факторів неможливо, оскільки детермінованість стилю пов'язана з досить складними і до кінця не вивченими соціологічними, психологічними та іншими закономірностями, а також той факт, що сама природа мови така, що вона не відрізняє екстралінгвістичної реальності від психологічного і соціального світу носіїв мови.

Метою нашої наукової розвідки є довести відображення авторської мотивації у прагматичній характеристиці тексту, з'ясувати зв'язок прагматичного й семантичного аспектів та визначити роль контексту в “художній” комунікації.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Виходячи зі сказаного вище, створення вичерпної характеристики поняття мовної особистості й аналіз її авторських інтенцій навряд чи може обмежитися суто формальним описом тих мовностилістичних прийомів і засобів, які роблять художній твір єдиним і неповторним, оскільки система мовних засобів письменника відображає літературну мову певної епохи, а також реалізує семантико-стилістичні та інші потенції загальнолітературної системи, що виступають у нерозривній єдності. Методологічно правильний підхід у цьому випадку, на нашу думку, означає одночасне врахування всіх факторів.

З іншого боку, для адекватної побудови теорії необхідно вичленувати ті релевантні елементи, на які вона повинна опиратися. Очевидним видається те, що дослідження експресивного аспекту художнього тексту в межах експресивного синтаксису, без сумніву, буде мати чітке прагматичне спрямування.

Базовою тезою для подальшого дослідження вважаємо тезу про взаємозв'язок експресивного, стилістико-синтаксичного і прагматичного аспектів художнього тексту. Ми виходимо з наступного:

- по-перше, із загальновизнаного факту про співвіднесеність понять „стиль” із поняттям „експресивність” (С. Ульман, М. Ріффатер, П. Гіро та ін.);
- по-друге, беремо до уваги залежність авторської оригінальності від свідомого відбору мовних засобів (Д. Крістал і Д. Дейві, М. Ріффатер, А. Хілл);
- по-третє, враховуємо факт мотивованості вибору залежно від мети, від авторських інтенцій (Н. Е. Енквіст, П. Гіро, М. Ріффатер).

Мотиваційний рівень є домінуючим у стратифікаційній моделі мовної особистості, запропонованій Ю. М. Карауловим (1987), оскільки саме він, на думку вченого, виявляє мотиви і цілі, що рухають розвиток мовної особистості, керують її текстотворенням і, насамкінець, визначають ієрархію смислів і цінностей в її картині світу.

Зокрема, Н. Е. Енквіст вважає, що вирішальний вплив на вибір мовних засобів має мета, яку ставить перед собою адресант [4, с. 259]. Аналогічну думку висловлює і М. Ріффатер: „як тільки одиниці літературної мови автор використовує для досягнення певного ефекту, вони стають одиницями його стилю” [5, с. 71]. Пор. у П. Гіро: „Стиль визначається комунікативним наміром, що реалізується в творі як у специфічному способі спілкування” [3, с. 44].

Згідно з М. Л. Макаровим, для досягнення комунікативної мети мовець обирає не що інше, як стиль тексту, який унаслідок включення в комунікативну діяльність наділений прагматичною функцією, тобто вибір тих чи інших експресивних засобів зумовлений прагматичним спрямуванням створюваного тексту.

Визначення прагматики, що сягає корінням праць Ч. Пірса й У. Морріса, опирається на аналіз відношення між знаком та його інтерпретатором, тобто відправником й отримувачем мовлення. Подібний принцип висуває і Г. Клаус, який визначає предмет прагматики через відношення „знак – людина, що творить цей знак” [6, с. 13-17].

Більш широке, інтегральне тлумачення предмета прагматики не обмежується відношенням „знак – інтерпретатор”, а передбачає аналіз усієї сукупності відношень, у які вступає знак. При цьому обшир прагматичних пошуків торкається безпосередньо сфери функціонування мовних знаків у мовленні. В цьому плані прагматика тексту виявляється нерозривно пов'язаною з його семантикою: прагматика задає персональні, темпорально-локальні, скриптивно-іллокутивні, регулятивні та інші рамки для семантики, причому ці рамки насамперед характеризують взаємодію творця тексту і його адресата.

Очевидно, що прагматика і семантика так тісно переплетені, як і функція мовного знака і його значення.

Загальновідомо, що функціонування мовного знака не обмежується передачею предметно-логічної інформації про об'єктивний світ. Крім цієї суто репрезентативної функції, мовному знаку властиві так звані симптоматична та сигнальна функції: завдяки наявності у знаків симптоматичної функції вони використовуються відправниками знаків для вираження своїх почуттів: симпатії, обурення тощо. Властива їм сигнальна функція уможливорює спонукання отримувачів знаків до певної поведінки, дій, поступків, заражає їх певними настроями. За допомогою знаків можуть також передаватися будь-які оцінки, позитивні чи негативні. Отже, основні функції мовного знака можуть бути опосередковано співвіднесені з трьома базовими функціями мови – комунікативною, емоційною й експресивною.

Аналіз природи і сутності основного прагматичного відношення „знак – інтерпретатор”, чи точніше „відправник знака – знак – отримувач знака”, вміщує коло проблем, що торкається як характеру відношень відправника й отримувача тексту до використовуваних знаків, так і характеру стосунків між знаками та взаємовідношеннями продуцента й адресата, пов'язаними спільною ситуацією спілкування. При цьому сукупність комунікативних умов формування й однозначної передачі смислу в процесі спілкування партнерів є нероздільною

едністю інтра- й екстралінгвістичних факторів (мовного і паралінгвістичного контексту).

Експресивність тексту – це інтегральний результат реалізації емотивності, оцінності, образності, інтенсивності, стилістичної маркованості, структурно-композиційних прийомів, підтексту, отже це феномен і прагматичний, і семантичний, і стилістичний.

Інтерпретація тексту адресатом передбачає розуміння прагматичної ситуації та пресупозиції, усвідомлення прихованого додаткового значення висловлення, врахування контекстуального фактора.

При цьому інтерпретація і розуміння тексту завжди перебувають у значній залежності від системи знань адресата, його уявлень, думок і релігійних переконань, культури, в якій він виховувався і ріс, від епохи, в яку він живе, та від багатьох інших факторів. Семантичний аналіз тексту виявляється набагато складнішим, ніж аналіз значень слів і речень, з яких він складається, і передбачає зворотній шлях – від значення тексту – до значення слова чи речення: аналіз семантики тексту – це інтерпретація смислу, пов'язана з врахуванням усіх факторів, що супроводять реальну комунікацію: значення висловлень, ситуації спілкування, вербальний контекст, цілі спілкування й пресупозиції комунікантів.

Це положення співвідноситься з однією із важливих сторін мовного спілкування, яку помітив Дж. Серль, що полягає в наступному: значення висловлення ґрунтується не тільки на деякій внутрішній структурі, але й визначається всіма умовами комунікативного процесу, тобто витікає з контексту [7, с. 49].

Особливого значення у цьому випадку набувають явні і приховані цілі висловлення (чи іллокутивні сили, за Дж. Остіном), непрямі, часто алегоричні значення, натяки, що йдуть від мовця. Декодування їх і пов'язаний із цим перлокутивний ефект полягають у впливі висловлення на адресата, вони викликають зміни його емоційного стану, поглядів і оцінок, впливають на його наступні дії. Зауважимо, що значення імплікацій при цьому не завжди закріплене у мовленнєвому узусі. Здебільшого адекватність сприйняття прямо пов'язана не тільки і не стільки з мовною компетенцією адресата, скільки з наявністю фонових знань і різноманітних екстралінгвістичних смислів.

Згідно з поглядами низки лінгвістів, аналіз контекстуальних умов не має належати до кола власне мовознавчих досліджень і бути предметом вивчення в загальній психології / психології спілкування / психолінгвістиці.

З іншого боку, елементи контексту є об'єктом пильної уваги у стилістиці і прагмалінгвістиці, а також долучаються до низки факторів, що детермінують поняття „стиль”, і це, на думку М. Л. Макарова, свідчить про збіг інтересів прагматики і стилістики і навіть дозволяє стверджувати про примат прагматики щодо стилістики і риторики [8, с. 47-49].

Проілюструємо релевантність дослідження ситуативного контексту на фрагменті тексту із роману видатного представника американської літератури сьогодення Кормака Маккарті „Дорога”. У романі з неповторною художньою майстерністю, неперевершеною витонченістю письменник описує фантастичну картину постапокаліпсису (сталася якась глобальна катастрофа, можливо, ядерна війна, що є причиною загибелі всього живого) і розповідає про подорож безіменних батька і маленького сина, які намагаються пішки через усю територію США досягти берега моря, яке, на думку безнадійно хворого батька, є єдиним порятунком для його сина:

The cans in the galley floor did not look in any way salvageable and even in the locker there were some that were badly rusted and some that wore an ominous bulbed look. They'd all been stripped of their labels and the contents written on the metal in black marker pen in Spanish. Not all of which he knew, had burst free of their labels. He sorted through them, shaking them, squeezing them in his hand. He stacked them on the counter above the small galley refrigerator. He thought there must be crates of foodstuffs packed somewhere in the hold but he didnt think any of it would be edible. In any case there was a limit to what they could take in the cart. It occurred to him that he took this windfall in a fashion dangerously close to matter of fact but still he said what he had said before. That good luck might be no such thing. There were few nights lying in the dark that he did not envy the dead (9, с. 15).

Ізольований аналіз останнього речення не призведе до розуміння того змісту, який автор закладає у його семантичну структуру. Декодування імплікації його значення можливе лише у випадку уважного вивчення іллокутивного контексту, що супроводжує його.

Тільки аналіз попереднього сегменту тексту, а точніше навіть усього змісту роману дозволяє зрозуміти комунікативно-прагматичну установку автора, що містить вказівку на суб'єктивно-оцінний підтекст – у цьому випадку він полягає у ставленні головного героя роману до свого життя у ситуації, описаній у романі – під впливом усього пережитого воно із позитивного трансформується у негативне: відчуття щастя через те, що вдалося вижити і бачити поряд рідного сина, змінюється на безнадію і депресію, які дедалі частіше охоплюють його.

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку. Таким чином, процес адекватного сприйняття художнього тексту передбачає одночасне врахування всіх названих вище факторів: аналіз семантики синтаксичних одиниць та їх ситуативних конотацій, а також тих відношень, у які вони вступають у процесі створення тексту, виходячи з контекстних умов, у яких відбувається спілкування, врахування їх прагматичних функцій, нерозривно переплетених із комунікативними інтенціями автора тексту.

Література:

1. Хэллiday М. А. К. Лингвистическая функция и литературный стиль. Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 9: Лингвистилистика. Москва : Прогресс, 1980. С. 116–147.
2. Колшанский Г. В. Контекстная семантика. Москва : Наука, 1980. 154 с.
3. Гиро П. Разделы и направления стилистики и их проблематика. Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 9: Лингвистилистика. Москва : Прогресс, 1980. С. 35–68.
4. Энkvист Н. Э. Параметры контекста. Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 9: Лингвистилистика. Москва : Прогресс, 1980. С. 254–270.
5. Риффатер М. Критерии стилистического анализа. Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 9 : Лингвистилистика. Москва : Прогресс, 1980. С. 69–97.
6. Клаус Г. Сила слова: Гносеологический и прагматический анализ языка. Москва, 1967. 214 с.
7. Searle J. R. Speech Acts. An Essay in the Philosophy of Language. London, 1976. 203 p.
8. Макаров М.Л. Прагматика, стилистика и риторика: Язык парламента. Языковое общение : Единицы и регулятивы : Межвуз. сб. научных трудов / Калининский гос. ун-т. Калинин, 1987. С. 46–51.
9. Cormac Mc Carthy : The Road. URL : http://www.onlinebook4u.net/horror/The_Road/

Iakobash A. Motivational aspect and the role of context in “literary” communication

Summary. The article is devoted to the reflection of the author’s motivation in the pragmatic characterization of the text, determining the relationship between pragmatic and semantic aspects and the role of context in “literary” communication. Analyzing the text as a product of creative activity of a person limited by certain social and literary standards, belonging to a particular historical epoch and adherence to certain rules, as well as a number of other factors that are certainly relevant to adequate perception of art, we assume linguistic analysis of the text involves, above all, the analysis of its verbal components and purely linguistic context. Consideration of the features of the literary text in the context of the concept of linguistic personality involves the study of a number of issues where it is important to analyze the phenomenon of linguistic personality and, in particular, its motivation, which can be indirectly correlated with pragmatic characteristics of the text. The basic thesis for further research is the relationship between the expressive, stylistic-syntactic and pragmatic aspects of the literary text. The motivational

level is dominant in the stratification model of the linguistic personality, because it reveals the motives and goals that drive the development of the linguistic personality, guide its text creation and, finally, determine the hierarchy of meanings and values in its worldview.

Semantic analysis of the text is much more complex than the analysis of the meanings of words and sentences of which it consists, and involves the return path - from the meaning of the text - to the meaning of the word or sentence. Elements of context are the subject of close attention in stylistics and pragmalinguistics, as well as a number of factors that determine the concept of “style”. The process of adequate perception of an artistic text involves taking into account all the above factors: analysis of the semantics of syntactic units and their situational connotations, as well as the relationships they enter into the text, based on the contextual conditions in which communication takes place, taking into account their pragmatic functions, inextricably intertwined with the communicative intentions of the author of the text.

Key words: pragmatic aspect, semantic aspect, linguistic personality, literary communication, context, expressiveness.